

“Wie vergeet is gedoemd te herhalen”

Herdenkingswandeling Holocaust

Antwerpen, 3 september 2023

Beste vrienden

” “Wie vergeet is gedoemd te herhalen”. Dat is het motto van deze jaarlijkse wandeling waartoe Sant’Egidio, bijna dertig jaar geleden, het voortouw nam: een oefening in herinnering, in educatie, in democratie, mensenrechten en vrede, in joods-christelijke vriendschap ook.

Vanavond hoorden we al veel mooie en diepgaande woorden. Ik dank staatssecretaris Alexia Bertrand, ereconsul Laurent Trau en historicus Dany Neudt voor hun gewaardeerde aanwezigheid en bijdrage.

Ik dank ook Regine Sucholwolsky-Sluzny, voorzitter van het Forum van Joodse organisaties, Aharon Malinsky voor hun trouwe vriendschap van al deze jaren, net zoals ik al onze joodse vrienden dank voor hun aanwezigheid.

Vanavond staan we hier opnieuw, midden in de straten waar het drama zich in de zomer van 1942 afspeelde, en waar vandaag gelukkig ook veel joodse gezinnen wonen, die tonen dat het kwade niet het laatste woord heeft gehad.

Maar we willen en kunnen niet vergeten. “Want het is gebeurd, en het kan dus opnieuw gebeuren”, zegde Primo Levi. We willen de Holocaust niet vergeten, ook omdat er vandaag een soort inflatie is van de term ‘genocide’: er zijn helaas tal van conflicten in onze wereld van vandaag, mensenrechtenschendingen, veel religieuze, culturele, etnische minderheden lijden onder discriminatie en vervolging. Maar we willen toch waarschuwen voor het inflatoire gebruik van het woord “genocide”: als alles een genocide is, dan is niets het meer. En wat het joodse volk is aangedaan, is uniek in de geschiedenis: wegens de perfide ambitie van de nazi’s om dat volk totaal uit te roeien, om minstens Europa ‘Judenfrei’ te maken, en wegens het grondige, systematische, industriële karakter van de vervolgingen en de massamoorden. Daarom willen wij die vreselijke episode, de zwartste bladzijde uit de Europese geschiedenis, nooit vergeten. En daarom vindt Sant’Egidio – hier in deze stad, en in zoveel steden van Europa - het van essentieel belang dat ook de jongere generaties bij deze herinnering worden betrokken. En hetzelfde geldt voor de nieuwkomers: wanneer ze deel worden van deze samenleving, behoort de herinnering aan de holocaust ook voor hen tot het gedeelde burgerschap dat we willen opbouwen. De namen van al die kampen “Mauthausen”, “Dachau”, “Breendonk”, die we als een sinistere waarschuwing meedragen, willen we nooit meer vergeten.

Samen met de slachtoffers, die onzegbaar leed hebben doorstaan, en met de overlevenden die met dit vreselijke trauma verder leefden, willen wij ook niet diegenen vergeten die zich verzet hebben tegen de nazi-ideologie, die joden hebben bijgestaan, verborgen gehouden, verdedigd. De ‘rechtvaardigen van de volkeren’. Velen van hen hebben dat met hun eigen leven bekocht. Ik ben Dany Neudt dankbaar, dat hij, met een geslaagde campagne op het sociale media platform X, nog niet zo lang geleden gekend als Twitter, erin slaagt om die namen

en de verhalen van de verzetshelden tot leven te wekken. Want het blijft een unicum van ons cultuurgebiedje, dat in Vlaanderen de namen van de collaborateurs vaak meer deel uitmaken van het collectieve geheugen dan die van de verzetslui. Ik dank hem ook omdat hij vandaag heeft onderlijnd hoeveel katholieken (priesters, religieuzen, leken) zich ook verzet hebben.

De houding van de katholieke kerk in de holocaust is al decennia lang een onderwerp van controverse. Zeker is dat de holocaust tot een diepgaande bezinning heeft geleid in de katholieke kerk over de verhouding met het jodendom. Die was eeuwenlang gekenmerkt door vooroordeel en wantrouwen. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie, zestig jaar geleden, is die verhouding diepgaand herdacht, om van een theologie van minachting naar waardering te evolueren. Het is mijn aanvoelen – als katholiek - dat deze omslag in grote delen van de katholieke kerk wortel heeft geschoten. Van minachting naar waardering.

De opening van de Vaticaanse archieven in 2022 voor het pontificaat van Pius XII geeft onderzoekers nu de mogelijkheid om rechtstreeks, via de documentatie die in de archieven bewaard is , rechtstreeks de houding van de katholieke kerk in de Wereldoorlog te onderzoeken. Volgende maand vindt in de Gregoriaanse universiteit in Rome een internationaal congres plaats, waar onderzoekers hun bevindingen zullen presenteren. Zelf organiseerde ik begin dit jaar een congres in Rome over Pius XII en de Lage Landen, en ik bestudeerde daarvoor de houding van de katholieke kerk tegenover de jodenvervolging in Nederland en België. Op deze dag dat een nieuwe aartsbisschop in Mechelen werd gewijd, Mgr Luc Terlinden, is het goed een woord te zeggen over de aartsbisschoppen, Mgr De Jong in Utrecht en kardinaal Van Roey in Mechelen. Van De Jong is geweten dat hij – samen met andere kerkleiders – de jodenvervolging en de nazipolitiek meermaals vanop de kansel met scherpe verklaringen veroordeelde. Nog maar onlangs werd hij daarvoor opgenomen in de lijst van “Rechtvaardigen der volkeren”. Van Roey was pragmatischer, er was geen publieke, principiële, veroordeling, wel het opnemen voor individuele joden, en het toelaten en zelfs faciliteren dat katholieke organisaties – vaak scholen en internaten - joden hielpen onderduiken. Een houding die dichter aansloot bij die van de paus in Rome. Wellicht minder moedig, maar die er paradoxaal voor gezorgd heeft dat katholieke organisaties, netwerken en individuen tal van joden hebben helpen onderduiken. Terwijl 67 procent van de joden van Nederland de oorlog niet heeft overleefd, kon in België meer dan de helft (55 procent) van de joden overleven.

Het artikel dat ik daarover schreef, wordt binnenkort gepubliceerd, en het zou me te ver leiden om hier vanavond in detail op in te gaan. Maar vanuit studie van de Vaticaanse archieven ik wel twee inzichten gekregen: 1) de publieke stilte van de paus was hoegenaamd geen sympathie voor Hitler of onverschilligheid tegenover het lot van de joden. Je vindt er duizenden vragen van joden om hulp, ook vanuit ons land, en je ziet ook dat het Vaticaan getracht heeft in de mate van het mogelijke iets te doen voor die mensen die de paus of de kerk om hulp smeekten. Maar gewoonlijk legden de Duitsers de vragen van kerkleiders naast zich neer. Een algemeen gevoel van onmacht greep rond zich heen in Rome. De publieke stilte bewaren was een bewuste strategie – waaronder de paus leed, meerdere passages wijzen op gewetensnood – teneinde de kerk te vrijwaren, “ad majorem malum vitandi” (om erger kwaad te voorkomen) waardoor priesters, religieuzen en leken wel de nodige speelruimte

hadden om bv individuele joden te redden; en ten tweede dat de paus aan de individuele bisschoppen de ruimte lieten om de context in hun land in te schatten en daar hun houding aan te conformeren. Zo vind je in de archieven woorden van goedkeuring voor de houding van Van Roey, en evenzeer voor die van de Jong. Maar een publieke goedkeuring van de principiële houding van de Jong – waarnaar hij zozeer vroeg – kwam er pas na de oorlog.

Het was een bijzonder complexe tijd, en je ziet ook dat de houding van de kerk zeer meervoudig is, en niet gespeend van contradictie. Ik denk wel dat de kerk hier geleerd heeft dat men van een morele autoriteit in extreme gevallen – en wat was er zo mogelijk erger dan het kwaad van de jodenuitroeiing? – de stilte bewaren geen optie meer is. Het is ook heel de zin van deze herdenking die een teken wil zijn van de toenadering en de vriendschap tussen joden en christenen, die het verleden zeker niet altijd heeft gekenmerkt, maar die wel onze toekomst moet tekenen.